

Brünn (Brno), 1938/1948 – a kényszermigráció évtizede

*Musekamp, Jan: Brno/Brünn 1938–1948. Eine Stadt in einem Jahrzehnt erzwungener Wanderungen.
= Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 53. vol. 2004. 1. no. 1–45. p.*

Egy-egy nagyváros népességének nagyarányú (esetleg teljes) kicserélődése, a történelmi tradíció felszámolódása rövid néhány év vagy akár egy évtized leforgása alatt még az 1945 körüli háborús kataklizma és hatalomváltás körülményei között sem gyakori jelenség. Brünn esete Breslauéhoz (Wrocław) vagy Königsbergéhez (Kalinyingrád) társul, és a világháborús, illetve a háború befejezését követő évek összefüggő folyamatot képező fejleményeinek együttes bemutatása hézagpótló, források nagy tömegét és teljes típuskörét felvonultató, kiváló (diploma)munka („Viadrina” Európa-Egyetem, Odera-Frankfurt).

Brünn a régi – egykor a cseh korona részeként – Habsburg-birodalmi keretekbe tagolt Morvaország Bécshöz aránylag közel fekvő történelmi központja, szinte egészen 1918-ig domináns német (osztrák) hagyományokat őrző város. A '30-as években már 300 ezres lélekszámú, az osztrák korszak óta fejlett kereskedelemmel, iparral és kulturális élettel rendelkező centrum multietnikus arculatát tekintve, a távolabbi Prágától eltérően, a korai csehszlovák időszakra, mintegy 20% erejéig, még megőrizte németajkú (részben zsidó) lakosságának jelentős részét és pezsgő elevevőségű kultúráját. A németiség és a németzsidóság például a modern építészetben különösen kiugró teljesítménnyel (Bauhaus) gazdagítja a várost, az országot és Európát. A zsidó vagyonos réteg és értelmiség, amíg csak rendelkezik a sorsával, tevékenységét vagy anyagi áldozatkészségét tekintve a város gazdasági, társadalmi életében is jelentős szerepet visz. 1933 után még csak tovább gyarapszik a város német és németzsidó lélekszáma a faszálódó Németországból vagy Ausztriából érkező politikai menekültekkel, baloldali értelmiségiekkel. Az 1938-as Anschluss nyomán is több ezres tömegű menekültáradat éri el Bécs felől a várost, bár nagyobb részük tovább is vándorol. Végül hasonló nagyságrendben érkeznek cseh menekültek az 1938. októberi müncheni döntés és a Szudéta-vidék német megszállása után.

Ekkor már közel vagyunk azonban Csehország teljes megszállásához („Cseh-Morva Protektorátus”, 1939. március), amely a katonai és rendőri jelenlét mellett Brünnben is egyfelől német hivatalnokok, vállalkozók (és a családok) behívásával, másfelől az újszülött, nácibarát szlovák bábállam területéről (s egyúttal az első bécsi döntéssel Magyarországnak átengedett területsávból) kiutasított cseh hivatalnokok (és szintén családjaik) befogadásával jár együtt. De Brünn 1940-re mintegy húszeszes és további lakosságszám-növekménye 1943-ig főként a német elem gyarapodásának köszönhető. Kezdetét veszi a súlyos megtorlásokat kiváltó, óvatosságot és a politikailag exponált cseh polgárok menekülése, emigrációja. A csehellenes intézkedések, a nyilvánosság, a nemzeti jogok korlátozása, az elhurcolások és statáriális kivégzések közepette szabad utat nyer a germanizálás. Messzemenően lecseréljük a cseh hivatalnoki kart, bevezetésre kerül az ún. nemzeti kataszter (másodrendű közellátásra jogosult „cseh”, illetve nagyobb reményekre jogosító „német” osztály, a zsidók mint páriák), stb. A náci tervei között állítólag szerepelt a szudétanémet és az alsó-ausztriai régió közötti, Brünn városát is magába foglaló „népi”-német „korridor” kialakítása – a cseh elem elűzése mellett, tömeges német telepítéssel; bár erre csak utalást tesz a tanulmány. Más irányú fordulat: a megszállók kisvártatva itt is folyamatba tett zsidóellenes intézkedései, cselekményei nyomán a tizenkétez-

res közösség körülbelül egyezer szerencsés emigránssal csökken, a többiek 1944-ig rendre bevagonírozzák. Hasonló sors vár a városban és környékén meghúzódó néhány száz szintire és romára is.

Az 1944 vége felé közeledő front előszelében légitámadások tizedelik a lakosságot. 1945 márciusa: a német visszavonulás ideje. A megszállók evakuálják a magukkal hozott civileket és széles körben a német őslakosokat is. Egy részük azonban már fennakad a frontvonalakon, a menekülők visszaszivárognak a városba, hogy majd a német kapituláció után a cseh hatóságok toloncolhassák ki őket. Lakásaik, javaik addigra persze már idegen kézen voltak. Ezzel együtt 1945 elején még 25–30 ezer német tartózkodhatott Brűnben.

A szovjetek április 26-án vonulnak be a városba. A cseh kormány kassai programjában már húsz nappal előbb kihirdeti döntését, a háborús bűnök, a nyílt kollaboráció azonnali megtorlása mellett, általában a csehszlovákiai németiség sorsáról, s hamarosan felhalmozza a megszerveződő helyi „nemzeti bizottságokat” a cselekvésre. (A vagyonok kiszájtítása egy tollvonással történik.) A helyi bizottságok, a többmillió szudétanémet tömlakosság átfogóbb előkészítést igénylő, csak 1946-ban megkezdett kitelepítése módszeres (bár nem kíméletes) lebonyolításával ellentétben, másutt azonnal akcióba is lépnek. Így Brűnben haladéktalanul összegyűjtik a németeket (a megszállás alatt óvatlanul a „német kataszterbe” iratkozott csehekkel együtt). A fiatalokat, az öregeket, a munkaképtelen férfiakat, illetve korhatár nélkül a nőket menetbe sorolják, s elhajtják a délre eső osztrák határ irányába (május 31.). A brűnni „halálmenet” (ahogy a túlélők elnevezték) a még friss felszabadulás egyik legszégényteljesebb bosszúműve, melyet már-már német mintára hajtanak végre. Pontos körülményei, lefolyása tágabb körben csak az 1990-es évektől kezdve megjelent munkák és publikációk (O. Filip, H. Hertl, E. Hrabovec) nyomán váltak először ismertté. Sor kerül később a munkatáborokban elkülönített férfiak kitoloncolására is. Legtöbbször szintűgy csak haladékat nyernek az „ellenálló” tevékenységre hivatkozva vagy egyéb indokkal hivatkozva mentességet kérő egyének és hozzátartozók; a kérelmek túlnyomó többségét eleve el is utasítják. Nem csekély bürokratikus cinizmus vagy latens antiszemizmus jut érvényre abban, hogy a haláltáborokból visszatérő, illetve bűjtatott zsidók, a fasizmus áldozatainak kárpótlásáról szóló dekrétum szellemével szemben, gyakran „német” bélyeget kapnak, ha valamikor is németnek vallották vagy állították be magukat. Ezt a második exoduszt kárpátaljai zsidó optások betelepítése részben ellentételezte.

Kitér a tanulmány a kiszájtított német (és a náci által kifosztás után hátramaradt zsidó ingatlan) vagy „hasznosítására”, amit a helyi nemzeti bizottság jobbra nagy lendülettel itt is elherdál prédaként, ez oldalról is visszafordíthatatlanná téve a németek jogfosztását és elkergetését. A lakosságszám 1946 közepéig 1938-hoz képest 13%-kal csökkent – ez nagyjában a zsidó és német lakos-vesztés. Az így visszaesett népességi szint, amellet hogy a szakfoglalkoztatási körben a feje tetejére állítja a korábban megszokott viszonyokat, csak lassan telik fel újra új cseh és kisebb részben más nemzetiségű lakossággal a későbbi évtizedekben. Az új be- és visszatelepülők elsősorban a cseh remigráció és az új Csehszlovákián belüli spontán vagy kényszerű népmozgás résztvevőiből kerül ki. Jelentősebb kontingens tér haza például a régi bécsi cseh kolónia tagjaiból, illetve leszámazottaiból. (Többnyire vesztükre, mint később kiderül.) Cseh és szlovák menekültek érkeznek a tisói megszállás után Lengyelországhoz visszatérő északi területrészekről, nagyobb tömegben szlovákok a legszegényebb Kelet-Szlovákiából, illetve a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról, továbbá roma csoportok, valamint kényszerkitelepített magyarok ugyancsak szlovák, illetve volt szlovák területekről. Ez a kelet felől jövő beáram-

lás Csehország felé, amiből Brünn-nek is mindig jut, a későbbi évtizedekben is tart (a romák esetében máig). Mellettük már 1945-től kezdődően megjelenik, kifejezetten Brünnben és környékén jó ezernyi bolgár: főként kerti gazdálkodók – már hagyományosan ott élő, maroknyi „bolgár kertész” létszámát gyarapítva. (Még kutatást igényel, miként, milyen kezdeményezésre kerültek oda.) A tárgyalt időszakon valamelyest túl, a görög polgárháború menekültjeiből kap letelepedést néhány csoport a morva térségben, illetve Brünnben. A sokrétű, szüntelen népmozgás spontán eleme elenyésző, nagyjában-egészében kényszerű, erőszakos jellegű volt. Az 1945 utáni részleges, de elég nagy léptékű kicserélődés Brünn, a kiemelkedő ipari város erős „ruralizálódásához” vezetett, mindaddig, amíg a szocialista iparosítás fel nem szívta a falusi életből jött elemeket, további tömegeket is elszívva a közeli és távoli vidékről.

Komáromi Sándor